

# Filogeneza in ontogeneza sebstva in identitete

ASJA NINA KOVAČEV

## POVZETEK

*Oblikovanje sebstva in identitete temelji na sposobnosti za samorefleksijo, ki se v človekovi filogenezi in ontogenezi postopoma razvije. Filogenetsko se pred njo pojavlja sposobnost za samoprepoznavanje. Ontogeneza sebstva je dialektičen proces, ki temelji na različnih razvojnih spremembah, predvsem zorenju, spremembah v medosebnih odnosih in neskladju med starimi in novimi identifikacijskimi tendencami.*

*Človek elaborira svojo podobo na različnih ravneh predstavljanja. Različnim vpletenostim ega v analizo samopredstavitvenih procesov ustrezajo štiri oblike sebstva, ki se razvijejo druga za drugo in se ohranjajo tudi na kasnejših razvojnih stopnjah. To so: difuzno sebstvo, javno sebstvo, privatno sebstvo in kolektivno sebstvo.*

*V posameznikovem razvoju se oblikuje več lastnih struktur, ki so vezane na različna življenjska obdobja. Velik vpliv na njihovo oblikovanje ima družbeno okolje. Nastanek sebstva je neposredno povezan s kognitivnim, afektivnim in moralnim razvojem. Njegova konstrukcija se lahko odvija na štirih ravneh. To so: psihofiziološka adaptacija, kulturna konstrukcija sebstva, individualna konstrukcija sebstva ter ko-konstrukcija sebstva v akciji in interakciji.*

## ABSTRACT

### PHYLOGENY AND ONTOGENY OF SELF AND IDENTITY

*The self and identity formation is based on the capability for self-reflection, which is developed gradually in the process of human phylogeny and ontogeny. Phylogenetically, it is preceded by the capability of self-recognition. Ontogeny of self is a dialectical process that is based on different developmental changes, above all on maturation, changes in interpersonal relations and incompatibility between old and new identification tendencies.*

*The human being elaborates its image on different levels of representation. Different ways of ego-involvement in the analysis of self-representation coincide with four self forms, that develop one after the other and remain at later developmental levels. These are: diffuse self, public self, private self and collective self.*

*During the subject's development several self structures are formed. They are bound to different periods of life. Social surroundings have a great influence on their formation. The latter is also in direct connection with cognitive, affective and moral development. Its construction can be carried out at four levels. These are: psychological adaptation, cultural construction of self, individual construction of self, and co-construction of self in action and interaction.*

Človekova sposobnost za refleksijo in avtorefleksijo je nujen pogoj za oblikovanje sebstva in identitete. Velja namreč za človekovo vrstno specifičnost, saj se pri drugih živih bitij ne pojavlja. Človeku omogoča, da je lahko istočasno subjekt in objekt lastnega spoznavanja, to pa je tudi glavni razlog za nastanek in razvoj njegovega občutka identitete. Subjekt se lahko namreč vpraša: "Kdo ali kaj sem?" in na to vprašanje tudi sam odgovori.

Identiteta kot samospoznavanje je torej vezana na subjektovo notranjo perspektivo, ki implicira sočasnost njegovega obstoja kot subjekta in objekta lastnega mišljenja. Nanaša se na odnos med aktivnim, spoznavajočim sebstvom in pasivnim, zaznamim sebstvom. Napetost med "sebstvom kot subjektom" in "sebstvom kot objektom" ter človeška sposobnost za samorefleksijo sta bili predmet številnih razprav in polemik od antike, prek Kanta in Jamesa, do sodobnosti.

Danes uporabljamo izraz "identiteta" največkrat za subjektovo samoopredeljevanje. Določanje identitete "od zunaj" namreč ni specifično za človeka, saj lahko iz zunanje perspektive določimo tudi identiteto drugih živih bitij, ali celo neživega, predmetnega sveta. Zato večina avtorjev (Luckmann, 1979) opredeljuje pojem "subjektivne" ali "osebne identitete" kot posameznikov avtorefleksivni proces. Subjekt namreč oblikuje svojo individualno identiteto na podlagi predelave lastnega znanja o sebi in izkušenj s samim seboj. Njegova zavestna avtorefleksija vključuje introspektivno pretresanje lastnih izkušenj in spoznanj ter opazovanja zunanjega sveta in njegovih reakcij nase. Na podlagi njihove primerjave se razvijejo subjektive sodbe o sebi, ki pogojujejo njegovo samoopredeljevanje. Toda njegove izjave o lastnem sebstvu niso nikoli dokončne in popolnoma objektivne. Temeljijo namreč na njegovih implicitnih predstavah, ki (neodvisno od njegove volje) izkrivljajo samopercepcijo in percepcijo drugih. Pogosto jih deformira tudi zavestno filtriranje podatkov v skladu z lastnimi motivi za predstavitev samega sebe in socialne predstave okolice, ki usmerjajo subjektovo percepcijo in mišljenje.

## I. FILOGENEZA SEBSTVA IN IDENTITETE

### Filogeneza samorefleksivnosti

Človekova sposobnost za samorefleksijo se je razvijala postopoma, tj. v več stadijih (Bischoff-Koehler, 1989). Kot kriterij za obstoj sebstva lahko namreč uporabimo obe perspektivi človeške refleksivnosti:

- notranjo (med "sebstvom kot subjektom" in "sebstvom kot objektom", pri čemer je drugo predmet kognicije prvega in sta oba združena v isti osebi) in
- zunanjo (med sebstvom in ne-sebstvom oz. med sebstvom in drugim).

Gallup in Suarez (1986) domnevata, da se obe perspektivi pojavljata že pri šimpanzih, tako da lahko predpostavimo, da se prvi zametki sebstva pojavljajo celo pri njih.

Krewer in Eckensberger (1991) poudarjata, da sovпада razvoj samorefleksije s prehodom z enega vidika sebstva na drugega.

1. Prvi vidik karakterizira občutenje sebe kot nosilca lastne dejavnosti (agency), "sebstva kot subjekta" (self-as-subject), eksistenčnega sebstva (existential self) in jaza (I).
2. Drugi vidik imenujemo: "sebstvo kot objekt" (self-as-object), koncept sebe (self-concept), kategorično sebstvo (categorical self) in mene (Me).

Prehod med obema vidikoma sebstva bi lahko označili tudi kot prehod z neref-

lektiranega, naključnega doživljaja središča lastne dejavnosti na simbolično predstavo "lika", tj. na koncept sebe. Temelji na sposobnosti prepoznavanja samega sebe, ki se v rudimentarni obliki pojavlja že pri višjih primatih (tj. šimpanzih) in tvori podlago samorefleksije. To sposobnost določajo s testom prepoznavanja lastne podobe v ogledalu.

Med različnimi raziskovalci filogeneze samorefleksije obstajajo številne polemike o tem, ali se ta sposobnost pojavlja že pri nižjih živalskih vrstah (Gallup in Suarez, 1986) ali ne. Toda v splošnem se je uveljavilo prepričanje, da se pojavljajo v njeni filogenezi tri velike razvojne stopnje (Krewer in Eckensberger, 1991):

1. Pripadniki nižjih živalskih vrst še ne prepoznavajo svoje zrcalne podobe. Na prvi stopnji svojega razvoja samorefleksije se do nje vedejo tako, kot da bi bila žival iste vrste.
2. Pri nižjih primatih se že pojavlja razlikovanje med lastno zrcalno podobo in pripadnikom iste vrste. Za slednjega namreč pokažejo precej več zanimanja, kot za svojo zrcalno podobo.
3. Pri višjih primatih (na tretji stopnji razvoja samorefleksije) je sposobnost za prepoznavanje lastne podobe v ogledalu že jasno razvita. To je mogoče razbrati iz njihovega vedenja v situaciji, ko imajo npr. na čelu rdeč madež. Dotaknejo se namreč lastnega čela, ne pa ogledala (Gallup in Suarez, 1986). Ogledalo uporabljajo tudi za opazovanje prikritih delov lastnega telesa.

O sposobnosti za samorefleksijo bi pri višjih primatih še težko govorili. Toda njihova sposobnost za samoprepoznavanje tvori primitivno podlago kasnejšega razvoja samorefleksije pri človeku.

### **Vloga socializacije pri razvoju samorefleksivnosti**

S socializacijsko-teoretičnega vidika je pomembno dejstvo, da socialno izolirani šimpanzi ne prepoznajo lastne podobe v ogledalu in ne manifestirajo enakega vedenja kot tisti, ki živijo v skupnosti. Ta fenomen lahko interpretiramo kot enega od dokazov pomembnosti družbenega okolja za razvoj identitete. Ta je seveda bistveno močnejše izražena na višji stopnji filogeneze, tj. pri človeku.

### **Razlikovanje med seboj in drugim ter oblikovanje "sebstva kot objekta"**

Zagovorniki simboličnega interakcionizma poudarjajo, da je za genezo "sebstva kot objekta" odločilno razlikovanje med seboj in drugim. To globalno kognitivno sposobnost, ki jo opazimo pri primatih, lahko umestimo na področje socialne kognicije (Eckensberger in Silbereisen, 1980). Vključuje sposobnost za:

- podoživljanje tujih emocij (tj. empatijo),
- prevzemanje tuje vloge in perspektive,
- razumevanje tujih ciljev in namer ter
- skrivanje lastnih namer pred drugimi.

Kochler (1921) pojmuje omenjene kognitivne sposobnosti kot nadomestno reševanje problemov, ki vključujejo tudi prepoznavanje intencij pripadnikov iste vrste ter skrivanje lastnih ciljev in namer. Bischoff-Kochler (1989) zato poudarja, da obstaja socialna kognicija že na nivoju višjih primatov, tj. šimpanzov. Preproste empatične reakcije (kot npr. odkrivanje čustev), ali razumevanje emocionalnih vsebin izrazov pripadnikov iste vrste, je mogoče opaziti celo na nižjih stopnjah filogeneze (Bischoff-Kochler, 1989).

Bischoff-Koehler (1989) razlaga filogenetski skok v sposobnostih šimpanzov za samoprepoznavanje z nastankom treh kognitivnih procesov:

1. sposobnosti za oblikovanje simbolov (ki jo navaja kot primer simultane identifikacije dveh sočasno predstavljenih predmetov (znaka in označenega) kot dveh med seboj povezanih vsebin),
2. sposobnosti za konkretizacijo (tj. razlikovanje predmetov in njihovo umeščanje v kategorije), ki je povezana s simbolotvornostjo, ter
3. sposobnosti za decentracijo, tj. za opazovanje določene vsebine iz različnih perspektiv.

Te namreč že nakazujejo zametke pojmovnosti pri šimpanzih in podlago za razvoj sposobnosti za vzpostavitev kritične distance do objekta spoznavanja, ki se pri človeku razvije do skrajne mere, tj. do vzpostavitve distance do samega sebe.

## II. ONTOGENEZA SEBSTVA IN IDENTITETE

### Dialektičnost kot temeljna značilnost geneze identitete

Nastajanje identitete je vedno dialektičen proces. Malrieu (1980) poudarja tri temeljne značilnosti dialektite njene geneze:

1. Med vsem, kar omogoča konstrukcijo identitete (tj. organsko enotnostjo, genetskim programiranjem, socialnimi in kulturnimi instrumenti ter normami in ideologijami), obstajajo številna nasprotja, ki povzročajo subjektivizacijo in iskanje identitete.
2. Identiteta se razvija iz napetosti med privrženostjo preteklim identitetam in identitetam, ki jih je treba še oblikovati. Iz razgraditve pomena prvih prehaja na integracijo novih.
3. Pri identizaciji gre vedno za izmenjavo med kolektivnimi predlogi in individualnimi poskusi njihovega osmišljanja.

### Nasprotja v organizmu, okolju in odnosu med njima

Prvi temelj za oblikovanje identitete je subjektova organska enotnost. Omogoča namreč subjektivno adaptativno vedenje, ki sprva temelji na senzoričnih vnosih, kasneje pa pridobijo precejšnje vlogo predvsem lingvistične, tehnične in druge intelektualne informacije. Te namreč omogočajo prilagajanje organizma njegovemu fizičnemu in sociokulturnemu okolju. Korteks človeških možganov je prilagojen znakovnemu procesiranju informacij, tako da sta razvoj otrokovega mišljenja in govora tesno prepletana med seboj.

Usvajanje jezika pogojuje tudi usvajanje kulturnih pridobitev. Te doprinašajo k usvajanju ideoloških in moralnih norm, ki določajo posameznikov status v družbi, njegove vloge in vse drugo, kar tvori objektivni temelj njegovega sebstva. V tej strukturi se praviloma pojavljajo konflikti, ki povzročajo spremembo otrokove identitete. Dozorevanje organizma omogoči razvoj novih funkcij in s tem pridobivanje novih izkušenj s svojim neposrednim fizičnim in družbenim okoljem. Otrokov spontani razvoj tako ruši ravnotežje v njegovi notranjosti ter ga sili v usvajanje novih informacij in vedenjskih vzorcev. Neskladje nastopi tudi na ravni kulturnega učenja. Nekatere kulturne pridobitve (npr. govorjenje, pisanje, delovanje otrokovih referenčnih skupin, znanje, ipd.), ki jih otrok postopoma usvoji, mu omogočijo prevzemanje novih vlog in tako tudi spreminjanje identitete.

Malrieu (1980) poudarja, da identitete ne določa posameznikova konstitucija, kot npr. trdijo predstavniki biologističnih usmeritev. Njene organizacije tudi ne determinira nek socio-kulturni tip. Identiteta namreč nastaja v izmenjavah med organizmom, kulturnimi instancami in subjektom, ki se stalno odziva na vsa nasprotja v svojem neposrednem okolju ter na nasprotja med okoljem in lastnim organizmom. Zato je identiteta produkt stalnih de-strukturacij in re-strukturacij.

### Dialektika delitev in združevanj

Malrieu (1980) ne verjame v možnost primitivne delitve sebstva v subjektivem psihosocialnem razvoju, ki bi ji sledila integracija pod pokroviteljstvom neke podobe in nato idealnega sebstva. Poudarja, da zasledimo prvo obliko enovitosti že pri novorojencu. Toda ta vključuje vrsto nasprotij, ki povzročijo različne spremembe. Slednje pripomorejo k diferenciaciji subjektovega notranjega sveta in nasprotujejo prizadevanjem k retotalizaciji.

V teku posameznikovega življenja je mogoče opaziti zaporedje enot. V vsakem razvojnem obdobju jih karakterizirajo:

- prevlada določenega vedenjskega tipa,
- prevlada določenega modusa regulacije in
- prevlada določene stališčne strukture.

Za obdobje od šestega do devetega meseca starosti je značilna prevlada pred-intencionalne eksploracije in emocionalno delovanje na drugega, za adolescenco pa vezanost vedenja na prihodnjo podobo sebstva.

Na subjektivni ravni prepoznavamo enotnost v orientaciji subjektivih želja, navezanosti na določen vedenjski slog, ipd. Posameznik se identificira s tem slogom in ga brani z emocionalnim upiranjem drugačnim vedenjskim slogom, ki mu jih ponuja okolje. Svoje vztrajanje pri istih vedenjskih vzorcih navadno zagovarja s svojo osebno zgodovino ("Tak sem že od nekdaj."). Ta enovitost v njegovem doživljanju in vedenju tvori temelj njegove identitete (Malrieu, 1980).

Subjektova enotnost je stalno izpostavljena različnim spremembam, ki lahko povzročijo njeno delitev. Te se lahko pojavijo zaradi:

1. maturacije organizma,
2. sprememb v medosebnih odnosih in
3. neskladja med starimi navezanostmi in novimi željami.

Ad 1) Eden od izvorov notranjih delitev v subjektivem psihičnem aparatu je dozorevanje organizma. Pojav novih zmogljivosti sproži v posamezniku željo po njihovi realizaciji in izvajanju novih vedenjskih oblik. Usmerjanje k novim objektom zahteva razvoj novih oblik vedenjske regulacije in vstavitve drugega v medosebne odnose.

Ad 2) Druga velika delitev enotnosti se pojavi na nivoju medosebnih odnosov. Z napredovanjem otrokovega usvajanja vedenjskih vzorcev, ki jih predpisuje dana kultura, se odnos odraslih do otroka spreminja. Te spremembe povzročijo delitev njegovih zaznav. Posebno aktualen je ta problem od drugega leta naprej, ko se prične otrok osredotočati na samokontrolo.

Ad 3) Tretja velika delitev subjektove notranje enovitosti se pojavi kot rezultat neskladja med otrokovimi starimi navezanostmi in novimi željami. Največkrat se pojavi okrog šestega leta ali pri predpubertetniku. Tedaj se namreč otrok pogosto identificira z najrazličnejšimi ljudmi in se vključuje v najrazličnejše institucije. Najpomembnejša

med njimi je prav gotovo šola, ki omogoča (poleg znanja, ideoloških standardov in moralnih norm) še nove identifikacijske modele, med katerimi so najpogostejši učitelji.

Damon in Hart (1988) ugotavljata, da karakterizirajo subjektovo samopodobo številne dualitete. Najpomembnejše med njimi so:

- individualizem - odnosnost,
- subjektivnost - objektivnost in
- enovitost - mnogostranost.

Zato predpostavljata, da sebstva ni mogoče izenačiti z nobenim drugim družbenim konceptom. Ohranja namreč svojo temeljno identiteto neodvisno od časovnega toka in vsakokratnih situacijskih okoliščin. Toda hitro lahko postane predmet kakršnihkoli sprememb.

Malrieu (1980) poudarja, da doprinašajo vse delitve otrokove enovitosti, ki se pojavljajo v teku njegovega razvoja, k oblikovanju njegove identitete. Posameznika kot individualno, družbeno in kulturno bitje namreč silijo k njihovemu preseganju in doseganju nove integracije na višji stopnji organizacije. Njihov vpliv seveda ni neposreden in očiten, ampak vplivajo na razvoj otrokovega sebstva prek nezavednih posrednih mehanizmov. Otrokova občutja in čustva ter njegovo vedenje so namreč v kritičnih obdobjih oblikovanja identitete silno divergentna in ambivalentna.

Pri odpravljanju neenotnosti v mišljenju, čustvovanju in vedenju lahko nastopijo precejšnje težave. Toda te navadno niso posledica otrokove nesposobnosti za koordinacijo lastnih psihičnih vsebin in vedenjskih vzorcev, ampak njegove nepripravljenosti za odpoved eni od obeh možnosti in soočenje z njuno nezdržljivostjo.

Uspešnost pri oblikovanju identitete je močno odvisna od uspešnosti pri preseganju notranjih nasprotij in razkolov ter njihovi integraciji v enovito strukturo. Omogočijo jo kognicije o lastnem sebstvu, ki lahko izpolnijo tudi več osebnih in družbenih funkcij (Cairns in Cairns, 1988).

Cairns in Cairns (1988) poudarjata, da lahko koncept sebe, ki ga subjekt razvije na podlagi samorefleksije, omogoči:

1. ohranjanje integrativnosti lastnega sebstva in njegove bazične orientacije,
2. facilitacijo prilagajanja zunanjemu svetu družbenih in nedružbenih dogodkov,
3. projekcijo lastnih dejanj v prihodnost s pomočjo oblikovanja načrtov, postavljanja ciljev in sanjarjenja ter
4. olajševanje prilagajanja fizičnemu svetu.

Pri reševanju nasprotij, ki povzročajo razkole v posameznikovi notranjosti, ima veliko vlogo tudi njegovo družbeno okolje. Večina njegovih notranjih trenj namreč izhaja iz njegovih odnosov z drugimi in njegovega položaja v določeni družbeni skupini. Šele aktivno sodelovanje družbe pri reševanju posameznikovih neskladij in konfliktov omogoči njihovo uspešno predelavo (Malrieu, 1980).

Brez opiranja na identifikacijske modele se otrok ne more formirati kot subjekt in avtonomni izvor lastnih dejanj, ki se zaveda njihovih učinkov in njihovega pomena. Prav tako jih še ne more integrirati v svojo osebno zgodovino in v svoje načrte za razvoj lastnega sebstva. Njegovi identifikacijski modeli so lahko posamezniki ali družbe, tj. bitja, ki delujejo v skladu z določenimi normami. Te se oblikujejo in dograjujejo v institucijah, vsaka od njih pa ima svojo identiteto (Malrieu, 1980). Otrok pridobi del svoje identitete (tj. eksogeno identiteto) s sodelovanjem v njih.

Aktivna udeležba v institucijah še ne zadošča za oblikovanje celostne individualne identitete. Subjekt mora namreč vse svoje eksogene ali pripisane identitete ovrednotiti iz lastne, notranje perspektive. Določanje njihovega relativnega deleža v lastni identiteti lahko včasih razkrije tudi zanemarjanje ali zanikanje nekaterih pripisanih identitet.

Subjektova identiteta je namreč individualna in specifična konfiguracija, ki temelji na dialektičnem usklajevanju svojih komponent in trenj med njimi ter stalnem prizadevanju za njihovo integracijo v enovito celoto.

### Nedokončnost sebstvene integracije v subjektivem razvoju

Izid subjektovega boja proti pasivnemu sprejemanju razkolov v lastni notranjosti je integracija možnosti, ki pred tem še niso bile povezane, ampak so bile preprosto "naložene" druga poleg druge. Toda integracija ni nikoli popolna. Zato je nemogoče doseči absolutno identiteto. Ta namreč še vedno vključuje nejasnosti in dvoumnosti, ki se nanašajo predvsem na:

1. odnos med biološkim in družbenim ter
2. odnos med različnimi družbenimi strukturami.

Ad 1) Biološke nagone je sicer mogoče organizirati v skladu s kulturnimi normami in jih tako na novo osmisлити. Vendar ti še vedno občasno prestopijo meje, ki jih začrtuje dana kultura. Tako ostaja nasprotje med subjektovo organsko naravo ter pridobitvami socializacije in akulturacije še vedno nerešeno.

Ad 2) Posameznik je razdeljen med subkulture, ki temeljijo na institucijah, delu ter družinskem in družbenem življenju. Njihovo harmonizacijo je mogoče doseči le z vzajemnim usklajevanjem njihovih pomenov. Ta proces je individualno specifičen.

Nepopolnosti in dvoumnosti, ki se pojavljajo pri reševanju nasprotij in poskusih njihove integracije na višji ravni notranje organizacije, preprečujejo doseganje popolne enovitosti in odpravljanja razkolov. Nerešena nasprotja pa omogočajo tudi formacijo in dograjevanje subjekta in družbe (Malrieu, 1980). So namreč glavni povzročitelji dialektike v posameznikih in med njimi v mreži medosebnih odnosov. Toda ustaljeni družbeni modeli ne zadoščajo za njihovo reševanje. Zato mora subjekt vedno znova oblikovati provizorične načrte za razvoj lastne in družbene identitete, ki temeljijo na predvidevanju usklajevanja njihovih moči v prihodnosti.

### Razvoj prepoznavanja lastnega sebstva

Otrok postopoma razvije sukcesivne elaboracije svoje podobe. Te so vedno odvisne od predstav, ki jih oblikuje o sebi in objektih iz lastnega okolja. Določata jih stopnja otrokovega kognitivnega razvoja in narava kognitivnih instrumentov, ki so mu na razpolago. Doseganje nove razvojne stopnje sovпада z otrokovim dozorevanjem, genetskimi determinantami njegovih spoznavnih potencialov, vplivi okolja ter s spontano, avtonomno dejavnostjo. Omogoči mu pridobitev novih spoznavnih instrumentov in s tem tudi reelaboracijo predstav, ki jih je oblikoval v prejšnjem obdobju. Ta poteka vedno po isti razvojni shemi.

Mounoud in Guyon-Vinter (1980) postulirata odvisnost razvoja samopodobe od podobe drugega in celo objektov. Na tem postulatu temelji njuna formulacija hipotez o razvoju samopodobe po modelu konstruiranja objektnih predstav (Mounoud, 1976), ki determinira različne oblike identitete v posameznih razvojnih fazah.

1. Prva oblika individualne identitete temelji na sinkretični in nediferencirani samopodobi, ki še ne implicira nobene notranje organizacije.
2. Na naslednji razvojni stopnji oblikuje otrok t. i. "multiplo identiteto", ki temelji na različnih parcialnih reprezentacijah samega sebe. Te še niso usklajene.
3. Parcialne predstave omogočijo oblikovanje celovite podobe samega sebe na podlagi

integracije sklopa različnih vidikov lastnega sebstva. Zato je za to fazo značilno oblikovanje "enovite identitete".

4. V zadnji fazi razvoja samopodobe, ki jo postulirata Mounoud in Guyon-Vinter (1980), doseže otrok integracijo lastne identitete v razčlenjen kavzalni in odnosni kompleks. V tej fazi se tako oblikuje "tipična identiteta".

### Notranja strukturiranost sebstva iz kognitivne perspektive

Sodobne kognitivno usmerjene razvojno-psihološke teorije razlagajo sebstvo kot strukturo znanja, ki se razvije v teku človekovega razvoja. Takšno pojmovanje se močno razlikuje od večine pojmovanj, ki so prevladovala pred začetkom 20. stoletja in so enačila sebstvo s stalno prisotno dušo.

Greenwaldova (1988) kognitivna teorija sebstvenega razvoja temelji na proučevanju mentalnih predstav z vidika različnih ravni predstavljanja. Pri človeških mentalnih predstavah se (po Greenwaldu, 1988) pojavlja pet ravni, ki so med seboj povezane v hierarhično strukturo. Tako so enote vsake (razen prve) ravni sestavljene iz elementov ravni, ki je neposredno pod njo. Med reprezentacijske enote spadajo: poteze, objekti, kategorije, propozicije in sheme.

Vsaka raven petnadstropne hierarhične strukture predstav modelira kvalitativno drugačne značilnosti okolja. Njena hierarhičnost v predstavljanju je prav v tem, da reprezentacijske enote vsake naslednje stopnje modelirajo tiste značilnosti okolja, ki jih ni mogoče predstaviti na nižjih stopnjah. Greenwald (1988) jih imenuje "nujne značilnosti reprezentacijske strukture". Te oblikujejo prevladujočo identiteto na vsaki novi ravni. Ta se ohrani še na naslednjih ravneh, prej pa se zaradi odsotnosti "nujne značilnosti" te razvojne ravni ni mogla pojaviti.

1. Poteze predstavljajo bazične senzorne lastnosti (rdeča luč, glasen zvok, visoka temperatura, grenak okus, ipd.). Tiste, ki so povezane z intrareceptivno in proprioceptivno stimulacijo, predstavljajo podlago za primitivno ločevanje med seboj in drugimi. Povezujejo se po gestalt principih grupiranja in tako oblikujejo objekte.
2. Objekti se povezujejo v kategorije na podlagi odnosov razrednega vključevanja. Ti odnosi temeljijo na skupnih lastnostih objektov, ki omogočajo njihovo umestitev v isto kategorijo ne glede na njihove individualne specifičnosti. "Nujna značilnost" te reprezentacijske ravni je fizična identiteta, tj. ohranjanje objektivnosti s pomočjo fizične transformacije potez. Subjekt zaznava lastno sebstvo kot objekt, ki se jasno razlikuje od svojega okolja.
3. Kategorije so grupacije objektov, ki tvorijo svoj razred na podlagi ene ali več odločilnih skupnih potez. Nujna značilnost kategorialne ravni je abstraktna identiteta, tj. odnos med objekti, ki jim je skupno članstvo v določeni kategoriji. Posameznik identificira lastno sebstvo kot člana kategorije "osebe".
4. Propozicije so kombinacije kategorij. Navadno vključujejo funkcionalno (oz. dejavnostno) kategorijo in primeren sklop vzročnih kategorij. V zadnjo skupino umeščamo kategorije agensov, objektov in instrumentov. Nujni značilnosti te ravni sta:
  - delovanje (agency), oz. odnos med dejavnim subjektom in dejanjem v propoziciji ter
  - instrumentalnost, oz. odnos med objektom in dejanjem, ki uporablja objekt.
 Na ravni propozicij sebstvo pogosto prevzame vlogo agensa oz. dejavnega subjekta.
5. Sheme so kombinacije propozicij, ki se povezujejo po določenih pravilih. V to kategorijo spadajo skripti, okvirji in mentalni modeli. Nujne značilnosti te ravni umeščamo v skupno kategorijo konsistentnosti. Značilna je za propozicije, ki so



primerne za so-udeležbo v shemi. Med različnimi oblikami konsistentnosti navaja Greenwald (1988):

- različne tipe shem,
- narativno koherentnost,
- analogijo,
- logični dokaz,
- kognitivno konsonanco,
- kognitivno ravnotežje,
- samo-konsistentnost ("self-consistency"),
- legalnost,
- moralnost in
- empirično veljavnost.

Na shematski ravni doseže sebstvo največjo stopnjo spoznavne elaboracije. Sodeluje namreč v več tipih shem:

- a) Koncept sebe je deskriptivna shema (tj. zbirka-med seboj povezanih, komplemetarnih atributov).
- b) Avtobiografski ali epizodični spomin tvori narativno shemo oz. časovno urejanje dogodkov.
- c) Sposobnost za spoznavanje kavzalnih odnosov, ki vključuje predvidevanje sebstva, tvori temelj posameznikovega občutka osebne kontrole ali samo-učinkovitosti.
- d) Logični in kvazilogični odnosi med propozicijami opredeljujejo razred sklepnih shem, ki se raztezajo od ohlapnih zdravorazumskih sklepov do omejenih formalnologičnih sklepov, ki igrajo pomembno vlogo v samo-kogniciji.
- e) Evaluativna shema sebstva je struktura znanja, ki tvori podlago posameznikovega občutka lastne vrednosti in njegovega samospoštovanja. Najverjetneje vključuje deskriptivne, narativne in sklepne subscheme.

### Različni vidiki sebstva iz socialno-kognitivne perspektive

Greenwald (1988) navaja štiri oblike sebstva, ki ustrezajo različnim oblikam vpletenosti ega ("ego-involvement") v analizo samopredstavitvenih procesov in evaluacijo lastne vrednosti. Te so:

1. difuzno sebstvo (pred-sebstvo, ne-sebstvo),
2. javno sebstvo,
3. zasebno sebstvo in
4. kolektivno sebstvo.

#### Difuzno sebstvo

Difuzno sebstvo predstavlja hedonistični vidik celotnega sebstva. Temelji namreč na notranjih telesnih odzivih na ugodje in neugodje (bolečino). Je najprimitivnejša oblika sebstva, ki ga imenujemo tudi predsebstvo ali nesebstvo. Kronološko se pojavlja pred vsemi drugimi oblikami, celo pred oblikovanjem shematskih predstav. Te namreč niso potrebne.

#### Javno sebstvo

Javno sebstvo se pojavi, ko prične otrok ceniti oz. pozitivno vrednotiti odob-

ravanje svojih staršev, avtoritet in vrstnikov. To odobravanje mora biti tako močno, da lahko že tekmuje z notranjim zadovoljstvom zaradi zadovoljitve osnovnih življenjskih potreb, ki je bilo značilno za prejšnje obdobje.

Za razvoj javnega sebstva še ni potreben obstoj kompleksnih shematskih spoznavnih struktur. Toda otrok mora doumeti situacijsko variabilnost primernosti določenega vedenja. Dograjeno javno sebstvo se zato nauči uporabljati evaluativne sheme za ugotavljanje, katero vedenje bodo "pomembni drugi" (npr. odrasli) v določeni situaciji sprejemali in katero zavračali.

### Zasebno sebstvo

V nadaljnjem razvoju se prične javno sebstvo soočati s konflikti, ki nastanejo med standardi "pomembnih drugih" (npr. med standardi staršev ali učiteljev ter vrstnikov). Privatno sebstvo nastane delno zaradi težav, ki nastopajo pri reševanju takih konfliktov. Razvije se iz internaliziranih standardov drugih, ki pa so usklajeni in povezani v koherentno celoto. Kot shematska kognitivna struktura vrednoti privatno sebstvo vedenjske možnosti z določanjem njihove konsistentnosti s sklopom medsituacijsko uporabnih vrednot.

### Kolektivno sebstvo

Prav tako kot privatno sebstvo, temelji tudi kolektivno sebstvo na internalizaciji standardov, pa tudi na identifikaciji z referenčno skupino ter usvojitvi njenih vrednot in ciljev. Njegov izvor je v otrokovi identifikaciji z družino, ki jo pozneje lahko nadomesti ali dopolni religiozna, rasna, etnična, nacionalna, politična, organizacijska ali profesionalna skupina. Te omogočajo nadaljnji razvoj kolektivnega vidika sebstva.

Kolektivno sebstvo se razvije tedaj, ko se posameznik sooči s konfliktom med osebnimi cilji in cilji referenčne skupine ter reši konflikt z dajanjem prednosti skupinskim interesom. Toda konflikt lahko nastopi tudi med nekompatibilnimi vrednotami in cilji različnih referenčnih skupin. V tem primeru se mora posameznik odločiti za eno od njih in se identificirati z njo, ali pa porazdeliti svojo pripadnost različnim skupinam tako, da njihovi cilji ne morejo priti v konflikt.

V teku svojega razvoja razvije posameznik različne oblike sebstva po navedenem vrstnem redu. Značilno za njihov razvoj je, da se vsak novi vidik sebstva (oz. vsaka nova stopnja njegovega razvoja) priključi tistemu, ki je že oblikovan. S pojavom nove oblike sebstva, oz. njegovega novega vidika staro sebstvo ne izgine, ampak obstaja in deluje naprej. Tako lahko v odraslem posamezniku sočasno obstajajo difuzno, javno, zasebno in kolektivno sebstvo. Delež vsakega od njih oz. njegova relativna moč interindividualno močno variira.

## **STRUKTURALISTIČNO-FUNKCIONALISTIČNE TEORIJE RAZVOJA SEBSTVA**

Ontogenezo sebstva je mogoče predstaviti kot sekvenco kvalitativno različnih sebstvenih struktur, ki so vezane na različna življenjska obdobja. Večina raziskovalcev individualne identitete skuša določiti okvirne starostne meje razvojnih stadijev, vendar so rezultati prizadevanj za njihovo razmejitev odvisni od uporabljenih metod in številnih drugih dejavnikov. Kljub temu obstaja precejšnja podobnost med razvojnimi

trendi v različnih delih.

Razvojnih smernic, težišč in stopenj v razvoju identitete ne smemo pojmovati kot statične principe, ki določajo potek njene ontogeneze po ustaljenem redu. So namreč abstrakcije, oziroma idealni, tipični vzorci, ki se v realnosti nikoli ne pojavljajo v nespremenjeni obliki.

Največji doprinos k proučevanju razvoja individualnega koncepta samega sebe predstavljajo strukturalno-funkcionalistične teorije. S kvantifikacijskimi pristopi namreč tega fenomena ni mogoče ustrezno pojasniti, saj prikazujejo le interindividualne razlike (Ewert, 1983) in se ne osredotočajo na posameznika in njegovo sebstvo. Zato z njimi ne moremo razložiti struktur jaza, moralnega presojanja, socialne kognicije in logičnega mišljenja. Poleg tega so vprašalniki relativno grobe metode, ki ne temeljijo na poglobljeni in koherentni teoriji.

### Stadiji sebstvenega razvoja v strukturalistično-funkcionalističnih teorijah

Krewer in Eckensberger (1991) podajata pregleden (tabelarni) prikaz temeljnih strukturalistično-funkcionalističnih teorij sebstva. V njem predstavljata splošne trende razvoja sebstva in identitete s poudarkom na kritičnih točkah vsakega razvojnega stadija. Najprej (Tabela 1) predstavljata razvoj intelektualnih kognitivnih komponent sebstva in identitete, kot jih razlagajo Piaget (1932), Loevinger (1966, 1976), Blasi (1988), Noam (1988), Kegan (1982). Tabela je zastavljena kot nekakšen odnosni sistem, ki naj bi omogočil predstavitev vseh pomembnih vidikov sebstva in identitete. Kot prve so navedene faze kognitivnega razvoja po Piagetu. Razvoj mišljenja je namreč nujen pogoj za razvoj sebstva, predvsem samopodobe in samovrednotenja, ki vključujeta miselno predelavo informacij o sebi in njihovo ovrednotenje.

*Tabela 1: Intelektualni razvoj in razvoj kognitivnih komponent sebstva (Krewer in Eckensberger, 1991).*

AVTOR	ZGODNJE OTROŠTVO	OTROŠTVO		MLADOST		ODRASLOST
PIAGET	senzomotorična inteligentnost	predoperativno nazorno mišljenje	konkretno operacije	zgodnje formalne operacije	formalne operacije	postformalne operacije
LOEVINGER	predsocialni jaz	impulzivni jaz	oportunistični jaz	konformistični jaz	vestni jaz	avtonomija vs. integrirani jaz
BLASI		impulzivno sebstvo	samozaščitniško sebstvo	konformistično sebstvo	vestno sebstvo	samozavestno sebstvo
NOAM		subjektivno fizično sebstvo	recipročno instrumentalno sebstvo	vzajemno obsegajoče sebstvo	sistematično organizirano sebstvo	
KEGAN	vskavajoče sebstvo	impulzivno sebstvo	zapovedovalno sebstvo	interpersonalno sebstvo	institucionalno sebstvo	interindividualno sebstvo

Po predstavitvi kognitivnih komponent sebstva prikažeta Krewer in Eckensberger (1991) razvoj njegovih normativno-vrednostnih vidikov (Tabela 2). Ti namreč delujejo tudi motivacijsko in tako usmerjajo delovanje. Obe predstavljeni teoriji (Kohlberg, 1958, 1986; Piaget, 1932) pogosto označujemo kot teoriji moralnega presojanja, vendar tudi kot teoriji samospoštovanja ("self-esteem"). Zato ju nekateri avtorji (Habermas, 1983) pojmujejo kot ključni teoriji identitete.

Tabela 2: Moralni razvoj ter razvoj vrednostnih in motivacijskih komponent sebstva (Krewer in Eckensberger, 1991).

AVTOR	ZGODNJE OTROŠTVO	OTROŠTVO		MLADOST		ODRASLOST
PIAGET	predmoralni stadij	heteronomija poslušnost	vzajemnost enakost	avtonomija		
KOHLBERG		kazen vs. poslušnost	instrumentalna orientacija	orientacija k interpersonal. strinjanju	družbena orientacija (pravila, zakoni)	orientacija k principom

Kot zadnji (Tabela 3) predstavljata Krewer in Eckensberger (1991) še teoriji, ki omogočata določitev vzporednic med sebstvenim in čustvenim razvojem.

Tabela 3: Emocionalni razvoj in razvoj afektivnih komponent sebstva (Krewer in Eckensberger, 1991).

AVTOR	ZGODNJE OTROŠTVO	OTROŠTVO		MLADOST		ODRASLOST
PIAGET	potrebe	interesi	vrednote		ideali	principi
	intrapersonalni afekti	intuitivni afekti	normativna čustva		nadarjenost, idealistična čustva	
HOFFMANN	globalna empatija, nalezljivost čustev	zavedanje trpljenja drugega (ne sebe)	empatija s situacijo neke osebe		empatija s splošnimi primeri	
		predhodniki krivde	sebstvo kot povzročitelj tujega trpljenja	anticipirana krivda	krivda vs. sprostitiv	eksistenčna krivda

Teoretično podlago strukturalistično-funkcionalističnega stopenjskega koncepta razvoja sebstva tvori interakcionistični model socializacije. Karakterizirajo ga:

1. poudarjanje subjektivne konstrukcije sebstva in avtoindukcije njegovih transformacij,
2. poudarjanje vplivov socializacije,
3. poudarjanje ko-konstrukcije sebstva s strani družbenega okolja in
4. zavračanje koncepta stabilnosti procesov samovrednotenja.

### Samoindukcija transformacij sebstva

Interakcionistične teorije poudarjajo primarnost in "samoinduciranost" (Siegert in Chapman, 1987) transformacij sebstva oz. njihovo "subjektivno konstrukcijo" (Ryff, 1984). Predpostavljajo namreč, da jih izzove subjektivno daljnosežno iskanje smisla v svetu. Njegov potek naj bi bil usklajen s subjektivno življenjsko zgodovino, tj. s pretresanjem kritičnih življenjskih dogodkov ter reševanjem konfliktov, ki jih je povzročil subjekt sam (Krewer in Eckensberger, 1991).

Odločilni preobrat se pojavi predvsem v proučevanju mnogostranosti in kontradiktornosti sebstvenih struktur, ki jih dokazuje Piaget. Ta namreč pomeni prehod od "trdega", redukcionističnega in kvantitativno usmerjenega proučevanja posameznikovega kognitivnega, moralnega in sebstvenega razvoja, ki temelji na določanju razvojnih stopenj s pomočjo računanja povprečnih vrednosti, k določanju različnih

ravni abstrakcije. Poleg tega je za nov pristop k proučevanju posameznikovega razvoja značilna tudi obravnava regresivnih transformacij sebstva (Noam, 1988). Vključuje predvsem proučevanje t. i. "zamhurjenj", oz. temeljnih, afektivno obremenjenih tem, ki jih posameznik pogosto razčlenjuje še v kasnejših starostnih stopnjah. Te vodijo v nekonsistentnost sebstvenih struktur.

### **Vloga družbenega okolja v razvoju sebstva in identitete**

Vplivi, ki jih poudarjajo klasične teorije socializacije, so v interakcionističnih teorijah potisnjeni v ozadje. Toda vseeno ne zanemarjajo vloge, ki jo družbeno okolje igra v razvoju subjektovega sebstva. Otrokov razvoj namreč vedno poteka v nekem družbeno-kulturnem kontekstu s svojevrstno notranjo organizacijo. Zato obravnavajo "teorije sebstva" (Brim, 1976; Epstein, 1973) najprej njegov razvoj v "semantičnem in pragmatičnem prostoru" znanja in sistemov pravil, ki jih posreduje kultura. Kljub številnim prostim, individualnim prostorom, ki jih omogočajo sodobne družbe, obstaja v sodobnih institucijah starostna stratifikacija, ki odločilno vpliva na razvoj sebstva.

Siegert in Chapman (1987) trdita, da lahko v splošnem opazimo "rahljanje med-sebojne odvisnosti med institucionalno opredeljenimi prednostmi in identiteto". Kegan (1982) pa poudarja, da je subjektovo kulturno okolje narejeno tako, da ustvarjajo njegove institucije (družina, šola, mladostniška kultura, ipd.) pogoje, ki izovejo, spodbujajo, olajšujejo, varujejo ali celo zavirajo in ogrožajo razvoj sebstva.

### **Vrste socializacijskega dogajanja**

Razlikovati je mogoče dve vrsti socializacijskega dogajanja:

- splošne socializacijske pogoje za razvoj sebstva in
- posebne socializacijske pogoje, ki so značilni za različne razvojne stopnje (Fischer in Elmendorf, 1985).

V prvo kategorijo umeščamo predvsem oblike konstruktivnega ali nekonstruktivnega (regresivnega in potlačevalnega) soočanja z dogodki, ki determinirajo reševanje kriz in konfliktov. Slednje predstavlja Lempert (1988) kot normativne vidike razvoja sebstva in identitete. Subjektov pristop k njihovem reševanju je lahko komunikativen in kooperativen (tj. prilagojen sožitju v določeni družbeni skupnosti), ali pa potlačevalen in asocialen.

V kategorijo specifičnih socializacijskih pogojev umeščamo tiste dejavnike, ki povzročajo vztrajanje na določeni razvojni fazi ali izzovejo spremembe. Pri pojavljanju večine razvojnih pridobitev na različnih stopnjah individualnega razvoja sodelujejo tudi družbeni dejavniki. Zato pogosto govorimo o "ko-konstrukciji" psihičnih struktur (med katere umeščamo tudi subjektovo sebstvo) in o družbenem deležu v individualnih strukturah. Ta je prešel v središče pozornosti šele v zadnjem času, prej pa so ga pogosto zanemarjali.

### **Spreminjanje pomena konceptov klasičnih teorij socializacije**

V interakcionističnih modelih socializacije izgubijo svoj prvotni pomen številni koncepti klasičnih socializacijskih teorij, kot npr. "stabilnost" procesov samovrednotenja v subjektovem razvoju. Rezultati empiričnega proučevanja meril stabilnosti so namreč nekonsistentni. Njihove značilnosti so odvisne od starosti in spola subjektov ter obravnavanih vidikov sebstva (Harter, 1983; Rosenberg, 1986). Zato je kvantifikacija

empiričnih rezultatov pri proučevanju neprimerna. Njihove transformacije so namreč kvalitativne narave. Rezultati njihovega kvantitativnega proučevanja lahko sicer sovpadajo z izsledki kvalitativnih študij, vendar to ni nujno.

### KONSTRUKCIJA SEBSTVA NA RAZLIČNIH RAVNEH

#### Konstrukcija sebstva in njegova ekspanzivnost

Zanimiv koncept razvoja sebstva zasledimo pri antropologu Hsuju (Hsu, 1985). Prikazuje namreč izreden domet sebstva od posameznikovih najglobljih in najbolj intimnih nezavednih plasti, prek zavesti in osebnih stikov z neposrednim družbenim okoljem, do najširših družbenih odnosov. V vseh navedenih sferah je mogoče najti odgovor na subjektovo vprašanje o lastni identiteti, tj. "Kdo sem?". Hsu navaja različne nivoje, na katere je mogoče cepiti konstrukcijo pravega sebstvenega jedra. Po različnih kulturnih modelih je lahko središče sebstva na meji oz. prehodu med zavestjo in nezavednim. Iz subjektovega nezavednega se nato širi do njegove izrazljive zavesti, od njegovih širokih družbenih vezi do njegovih odnosov do lastne kulturne skupine in do zunanje sveta.

#### Psihokulturni model razvoja sebstva in identitete

Eden najkompleksnejših modelov sebstvenega razvoja je Krewerjev (1992) psihokulturni model, ki predstavlja različne vire psihične regulacije človeške dejavnosti in ne zanemara nobenega od njih. Sodobni znanstveni pristopi k proučevanju sebstva namreč pogosto temeljijo na poudarjanju univerzalnih dimenzij njegovega razvoja; manj pa upoštevajo njegove družbene in kulturne determinante. Pri tem zanemarjajo dejstvo, da sta prav družbenost in kulturnost tipični človeški lastnosti, in da sposobnost za ustvarjanje kulture ločuje človeka od živali (Kovačev, 1994a).

Sebstvo je odvisno tudi od kulturnih dejavnikov, kar dokazujejo rezultati številnih medkulturnih študij. Iz njih je razvidna precejšnja medkulturna variabilnost v delovanju in doživljanju samega sebe. Ta tvori tudi podlago subjektive individualne in skupnostne identitete. Že prva je močno odvisna od kulturnih dejavnikov, saj je poudarjanje individualnosti značilno predvsem za zahodne družbe, medtem ko so razlike v kolektivni identiteti pri pripadnikih različnih družb in kultur še večje. Ta je namreč odvisna od posameznikovih številnih referenčnih skupin in širših skupnosti ter njihovih konvergenč in divergenč.

Kot odgovor na enostranske univerzalistične teorije sebstva predstavlja Krewer (1992) psihokulturni model razvoja sebstva. Ta sicer ne zanemara njegovih univerzalnih vidikov, vendar tudi ne poudarja le vpliva kulturnih dejavnikov na organizacijo človeške dejavnosti. Pri njegovem oblikovanju se je opiral na klasični Kluckhohnov in Murrayev (1948) koncept razvoja osebnosti. Slednji temelji na spoznanju, da posameznika pri primerjanju z drugimi ne moremo enotno opredeliti. Na različnih področjih je namreč silno različen. Lahko je:

1. tak kot vsi drugi,
2. tak kot nekateri drugi ali
3. tak kot nihče drug.

Prvi vidik, ki ga poudarjata avtorja, vključuje univerzalne človeške lastnosti, drugi se nanaša na skupne značilnosti pripadnikov različnih skupnosti, tretji pa na specifične,

individualne lastnosti. Vsi trije vidiki istega subjekta se nanašajo na različne oblike avtokonstrukcije.

Krewer (1992) predstavlja v svojem integrativnem modelu konstrukcije sebstva štiri različne ravni, ki temeljijo na različnih ravneh abstrakcije in samoopredeljevanja. To so:

1. raven psihofiziološke adaptacije,
2. raven kulturne konstrukcije sebstva,
3. raven individualne konstrukcije sebstva in
4. raven ko-konstrukcije sebstva v akciji in interakciji.

V skladu z "akcijsko teorijo" ("action theory") vključujejo različni nivoji, ki jih oblikujeta aktivni subjekt in njegov akcijski kontekst, notranja in zunanja področja dejavnosti.

### Raven psihofiziološke adaptacije

Prvi nivo konstrukcije sebstva predstavlja psihofiziološka adaptacija organizma okolju. Vključuje univerzalne temelje razvoja človekovega sebstva in njihovo evolucijo. Ti namreč omogočajo genozo doživljanja lastne subjektivnosti. Vključujejo sredstva in dispozicije, ki omogočajo interakcijo in intersubjektivno izmenjavo. Njihovo ugotavljanje omogoča proučevanje univerzalnih struktur komunikacije med materjo in otrokom (Lang, 1988; Stern, 1985; Trevarthen, 1982, 1987).

Univerzalne funkcije sebstva je mogoče določiti s pomočjo rezultatov medkulturnih študij. Ti namreč omogočajo izločanje tistih funkcij, ki se pojavljajo pri pripadnikih različnih kultur neodvisno od kulturnih dejavnikov. Krewer (1992) navaja kot takšne univerzalne funkcije:

- razlikovanje med sebstvom in ne-sebstvom,
- razlikovanje med sebstvom in drugim,
- razlikovanje med normalnim in abnormnim,
- koherentnost in konsistentnost zavesti in
- reprezentacijo kontrole, ki jo posameznik pripisuje samemu sebi.

Na ravni psihofiziološke adaptacije je silno aktualno tudi vprašanje filogeneze refleksivnosti in avtorefleksivnosti. Ti namreč omogočata organizacijo in simbolično regulacijo dejanj. Organizacijo dejanj opazimo že pri živalih, njihova simbolična regulacija pa je specifična za človeka. Tudi avtorefleksivnost je njegova posebnost. Njene zametke ugotavljajo pri živalih s pomočjo njihovega prepoznavanja lastne podobe v zrcalu. Toda ta se pojavlja šele pri višje razvitih primatih (Gallup in Suarez, 1986).

Eksperimentalno (laboratorijsko) proučevanje te ravni temelji na ugotavljanju senzomotoričnega in psihofiziološkega delovanja in vzajemne regulacije medosebne komunikacije. Medkulturna primerjava tovrstnih rezultatov omogoča določanje funkcionalnih ekvivalentov pri pripadnikih različnih kultur (Poortinga et al., 1990).

### Raven kulturne konstrukcije sebstva

Na naslednji ravni konstrukcije sebstva se univerzalni temelj človeškega razvoja, ki ga tvorijo preproste reakcije, razraste. Njegovo dograditev omogoči subjektova participacija v določeni socio-kulturni skupnosti, za katero je značilno specifično simbolično izražanje z besedo in dejanjem. Konstrukcijo središča dejavnosti neke osebe uravnavajo pravila kulturnega konteksta njene eksistence. Ta pravila uravnavajo akcijo in interakcijo po osebnostnih modelih, ki so značilni za vsakokratno kulturo (Kovačev,

1992a, 1992b).

Kulturno specifični modeli osebnosti so zanimivi predvsem za etnopsihologijo in simbolično antropologijo, kjer jih tudi najpogosteje proučujejo (npr. Kirkpatrick in White, 1985; Shweder in Levine, 1984), vendar so zanimivi tudi za psihologijo kulture. V psihologiji so namreč relativno pogoste študije razlik med individualističnimi in kolektivističnimi kulturami (npr. Cohen-Emerique, 1990; Triandis, 1988, 1990). Največkrat so namenjene ugotavljanju razlik med zahodnimi in drugimi modeli delovanja.

Sodobni postmodernizem ponovno pretresa individualistične modele zahodnih družb. Da bi se izognili etno- in tempocentrizmu, se je treba pri konstruiranju teorij sebstva opreti na kulturno in historično antropologijo, čeprav tudi njuni izsledki niso vedno popolnoma neodvisni od zahodne mentalitete, saj so večino kulturno-antropoloških raziskav izvedli zahodni raziskovalci. Za proučevanje intersubjektivne ko-konstrukcije dejavnega subjekta so nujne raziskave njegovega kulturnega konteksta (Kovačev, 1992b, 1994c). Te temeljijo na opazovanju z udeležbo in na kvalitativnih analizah dialoške hermenevtike (Krewer, 1992).

### Raven individualne konstrukcije sebstva

Kulturni modeli osebnosti determinirajo tudi individualno konstrukcijo sebstva iz perspektive dejavnega subjekta. Ta se nanaša predvsem na obravnavo ključnih izkušenj in razvojnih nalog v teku ontogeneze. Različni avtorji jo skušajo pogosto osvetliti iz genetične perspektive (Lapsley in Power, 1988). Končni cilj raziskav individualne konstrukcije sebstva je določitev posameznikovega aktivnega doprinosa k oblikovanju lastnega sebstva in identitete ter odnosa med njegovimi samorazvojnimi, identitetnimi načrti in različnimi (realnimi ali imaginarnimi) skupinami poslušalstva.

Markus in Kitayama (1991) poudarjata vpliv razlike med individualističnimi in kolektivističnimi kulturami na individualni ravni. Izraža se namreč kot oblikovanje idiocentrične ali allocentrične identitete. Krewer (1992) razlaga ta fenomen kot poudarjanje individualne, sebstvene identitete (*l'identité du moi*) ali družbene identitete (*l'identité sociale*). Triandis (1989) je tudi dokazal razliko med vplivoma obeh tipov kultur na individualno konstrukcijo sebstva. Kompleksne, individualistične kulture ne izvajajo pretiranega pritiska na posameznike in podpirajo individualno načrtovanje identitete, ki razvija predvsem posameznikovo zasebno sebstvo.

Z metodološkega vidika so za proučevanje te ravni priporočljive predvsem longitudinalne študije in uporaba kvalitativnih metod, ki omogoča rekonstrukcijo subjektivnega pomena biografskih podatkov (Krewer, 1992).

### Raven ko-konstrukcije sebstva v akciji in interakciji

Na četrtem nivoju se oblikuje konkretni subjekt, ki deluje in vzpostavlja interakcijo z drugimi subjekti v vsakdanjem akcijskem kontekstu. Na tem nivoju se oblikuje dialektika med ko-konstrukcijo in rekonstrukcijo modelov delovanja in posameznik lahko bolj ali manj zavestno preskuša različne vidike svoje sposobnosti za delovanje.

Na ravni ko-konstrukcije sebstva v akciji in interakciji se lahko izrazi njegova vloga kot osrednje referenčne točke psihičnega uravnavanja lastne dejavnosti. Markus in Kitayama (1991) npr. poudarjata osrednjo vlogo idiocentričnosti proti allocentričnosti sebstva pri kognitivnem, afektivnem in motivacijskem uravnavanju človekovega delovanja. Ta se izraža predvsem v subjektivnih instrumentalnih in socialnih dejanjih. Opozarjata tudi na prevlado zahodnega modela v teorijah osebnosti, ki lahko



hitro pripelje do svojevrstne etnocentrične orientacije in neupravičenih generalizacij.

Sebstvo ima pomembno vlogo pri urejanju dotoka informacij in njihovi predelavi. Poleg tega je tudi pomembna referenčna točka organizacije družbenega vedenja. Strategije in motive socialnega predstavljanja neke osebe namreč determinirajo:

- ohranjanje sebstva,
- njegova konsistentnost,
- prizadevanja za povečanje samospoštovanja in
- prizadevanja za samoverifikacijo.

Z metodološkega vidika so za proučevanje dinamike sebstvenega upravljanja dejavnosti v vsakdanjih življenjskih situacijah najbolj primerne metode eksperimentalne antropologije. Treba je namreč poznati kulturna pravila za organizacijo akcij in kontekstualne determinante njihovega poteka.

\*\*\*

Geertz (1989) poudarja, da lahko omejevanje znanstvenega proučevanja sebstvenega razvoja na njegove univerzalne dimenzije pripelje do ugotavljanja umetnih (tj. irealnih) skupnih potez med pripadniki različnih skupnosti. To bi lahko tudi onemogočilo razumevanje psihičnega upravljanja vsakdanjih dejavnosti v njihovem realnem družbenem kontekstu.

Krewer (1992) zato trdi, da je prihodnost raziskovanja sebstva in identitete odvisna od upoštevanja komplementarnosti:

- konstruktivističnih in kontekstualističnih ter
- strukturalističnih in funkcionalističnih pristopov.

Šele upoštevanje njihove komplementarnosti bo namreč omogočilo ustvarjalno kombinacijo metodoloških postopkov pri proučevanju sebstva in konstrukcijo integrativnih teorij.

## LITERATURA:

- Bischof-Koehler, D. (1989). *Spiegelbild und Empathie: die Anfaenge der sozialen Kognition*. Bern: Huber.
- Brim, O. G. (1976). *Lifespan development of the theory of one self: Implications for child development*. V: H. W. Reese (Izd.). *Advances in Child Development and Behavior*. Vol. 11. New York: Academic Press.
- Damon, W., Hart, D. (1988). *Self-Understanding in Childhood and Adolescence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckensberger, L. H., Silbereisen (1980). *Soziale Kognitionen*. Stuttgart: Klett.
- Epstein, S. (1973). *The self-concept revisited or a theory of a theory*. *American Psychologist*, 28, 405-416.
- Ewert, O. (1983). *Soziobiographische Bedingungen der Entwicklung moralischer Urteilsfaehigkeit*. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, 61-92.
- Fischer, K. W., Elmendorf, D. M. (1985). *Becoming a different person: Transformations in personality and social behaviour*. *Minnesota Symposium on Child*, Vol. 18.
- Gallup, G. G., Suarez, S. D. (1986). *Self-awareness and the emergence of mind in human and other primates*. V: J. Suls, A. G. Greenwald (Izd.). *Psychological Perspectives on the Self*. Vol. 3. Hillsdale: Erlbaum Verlag.
- Geertz, C. (1989). *Anti-antirelativism*. V: M. Krausz (Izd.). *Relativism: Interpretation and Confrontation*. Notre Dame: University Press.
- Grenwald, A. G. (1988). *A social-cognitive account of the self's development*. V: D. K. Lapsley, F. C. Power (Izd.). *Self, Ego, and Identity: Integrative Approaches*. New York: Springer-Verlag.
- Harter, S. (1983). *Developmental perspectives on the self-system*. V: P. H. Mussen (Izd.). *Handbook of Child Psychology*. Vol. IV: Socialization, Personality and Social Development. New York: Wiley and Sons.
- Hsu, F. L. K. (1985). *The self and cross-cultural perspective*. V: A. J. Marsella, G. De Vos, F. L. K. Hsu

- (Izd.). Culture and Self. New York: Tavistock Publishers.
- Kegan, R. (1982). *The Evolving Self. Problem and Process in Human Development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kirkpatrick, J., White, G. M. (1985). *Exploring Ethnopsychologies. V: G. M. White, J. Kirkpatrick (Izd.). Person, Self, and Experience*. Berkeley: University of California Press.
- Kluckhohn, C., Murray, H. A. (1948). *Personality formation: The determinants. V: C. Kluckhohn, H. A. Murray (Izd.). Personality in nature, society and culture*. New York: Alfred A. Knopf.
- Koehler, W. (1921). *Intelligenzpruefungen an Menschenaffen*. Berlin: Springer.
- Kovačev, A. N. (1991). Slepilo znanosti in utvare marionet. *Anthropos*, 23 (4-5), 246-253.
- Kovačev, A. N. (1992a). Eksistenčne dimenzije človeka - njihova transformacija in interpretacija. *Psihološka obzorja*, 1 (1), 81-84.
- Kovačev, A. N. (1992b). The cognitive modelling of the I and its reflection in spatial constructions. XXV International Congress of Psychology, Brussels, Belgium.
- Kovačev, A. N. (1994a). Individualna in kolektivna identiteta ter njuno spreminjanje v osebnostnem razvoju posameznika in v družbenih spremembah. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kovačev, A. N. (1994b). Les influences des cultures différentes sur la revivification de l'identité opprimée. Ve Congrès International de l'ARIC. Confrontation Théorie - Pratique dans l'interculturel. Sarrebruecken: Université de Sarrebruecken.
- Kovačev, A. N. (1994c). Le rôle des représentations sociales et des cognitions sociales en recherche interculturelle de l'identité. Ve Congrès International de l'ARIC. Confrontation Théorie - Pratique dans l'interculturel. Sarrebruecken: Université de Sarrebruecken.
- Krewer, B. (1992). *Kulturelle Identität und Menschliche Selbsterforschung. Die Rolle der Kultur in der positiven und reflexiven Bestimmung des Menschenseins*. Saarbruecken: Breitenbach Publikationen.
- Krewer, B., Eckensberger, L. H. (1991). *Selbsterwicklung und kulturelle Identität. Nr. 147. Arbeiten der Fachrichtung Psychologie. Universtität des Saarlandes*.
- Lang, H.-J. (1988). *Die ersten Lebensjahre*. Muenchen: Profil.
- Lapsley, D. K., Power, F. C. (Izd.) (1988). *Self, Ego, and Identity*. Berlin: Springer-Verlag.
- Lempert, W. (1988). Soziobiographische Bedingungen der Entwicklung moralischen Urteilsfähigkeit. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, 61-92.
- Luckmann (1980). *Lebenswelt und Gesellschaft*. Paderborn: Schoeningh.
- Malrieu, P. (1980). Genèse des conduites d'identité. V: *Identité individuelle et personnalisation. Colloque international*, Toulouse: Privat.
- Markus, H., Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Noam, G.G. (1988). The self, adult development and the theory of biography and transformation. V D. Lapsley, C. F. Power (Izd.). *Self, Ego, and Identity: Integrative Approaches*. New York: Springer-Verlag.
- Poortinga, Y. H., Pieter, F. M., Vijver, F. J. R. van de (1990). Differences between psychological domains in the range of cross-cultural variations. V: P. J. D. Drenth, J. A. Sergeant, R. J. Takens (Izd.). *European Perspectives in Psychology. Vol. 3*. New York: Wiley & Sons.
- Rosenberg, M. (1986). Self concept from middle childhood through adolescence. V: J. Suls, A. G. Greenwald (Izd.). *Psychological Perspectives on the Self. Vol. 3*. Hillsdale: Erlbaum.
- Ryff, C. (1984). The subjective experience of life-span transitions. V: A. Rossi (Izd.). *Gender in the Life Course*. New York: Aldine, Hawthorne.
- Shweder, R. A., Le Vine (Izd.) (1984). *Culture Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siegert, M. T., Chapman, M. (1987). Identitätstransformationen im Erwachsenenalter. V: H.-P. Frey, K. Hauser (Izd.). *Identität*. Stuttgart: Enke.
- Stern, D. N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant*. New York: Basic Books.
- Trevarthen, C. (1982). The primary motives for cooperative understanding. V: G. Butterworth, P. Light (Izd.). *Social Cognition*. Brighton: Harvester Press.
- Trevarthen, C. (1987). Sharing makes sense: Intersubjectivity and the making of an infant's meaning. V: R. Steele, T. Theadgold (Izd.). *Language Topics*. Amsterdam: J. Benjamins.
- Triandis, H. C. (1988). Collectivism versus individualism: A reconceptualization of a basic concept in cross-cultural social psychology. V: G. K. Verms, C. Bagley (Izd.). *Cross-cultural Studies in Personality, Attitudes, and Cognition*. London: Macmillan Press.
- Triandis, H. C. (1989). The self and social behaviour in different cultural contexts. *Psychological Review*, 96, 506-520.
- Triandis, H. C. (1990). Cross-cultural studies of individualism and collectivism. *Nebraska Symposium on Motivation 1989, Lincoln*. London: University of Nebraska Press.